

CU PRIVIRE LA DIMENSIUNEA DEMOGRAFICĂ A ȘTIINȚEI ISTORICE

Dr. hab., cerc. șt. coord.

Nicolae ENCIU

Institutul de Istorie al AȘM

Motto: „Obiectul permanent al științei demografiei este omul, expresiune a factorilor endogeni (ereditari și constituționali) și a factorilor exogeni, adică de ambianță socială, economică și culturală. Politica populației sau politica demografică însumează toate măsurile practice, prin care se poate ajunge la sporirea cantitativă și la ameliorarea calitativă a unei colectivități.”

George Banu

Tratat de medicină socială (1944)

WITH REGARD TO THE DEMOGRAPHIC DIMENSION OF HISTORICAL SCIENCE

Summary. Based on a broad historiographic and statistical basis, this study contains a thorough analysis of both the demographic situation of Moldova since 1991 and an over view of the avatars of demographic research in Eastern Moldova at various historical stages: Tsarist Period, Interwar Period, Soviet Period and the Period of Independence. The carried out analysis shows that the organization of a Center for Demographic Studies with in the Institute of History of the ASM would effectively contribute to the settlement of the population problem in Moldova.

Keywords: historical demography, modern demography, history of population, demographic research, demographic crisis, population problem, Center for Demographic Studies.

Rezumat. Întemeiat pe o largă bază statistică și istoriografică, prezentul studiu conține o amplă analiză atât a situației demografice a Republicii Moldova după 1991, cât și o privire de ansamblu asupra avaturilor cercetării demografice în Moldova de Est la diferite etape istorice – perioada țaristă, perioada interbelică, perioada sovietică și perioada independenței. În urma analizei efectuate, se constată că organizarea unui Centru de Studii Demografice în cadrul Institutului de Istorie al AȘM ar contribui efectiv la soluționarea problemei populației în Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: demografie istorică, demografie contemporană, istoria populației, cercetări demografice, criză demografică, problema populației, Centrul de Studii Demografice.

Preliminarii

Il n'est force et richesses que d'hommes (Nu există forță și bogății mai importante decât omul), – această maximă rostită cândva de către filozoful și scriitorul politic francez Jean Bodin (1529-1596), a devenit celebră grație formei concise și, totodată, pregnante în care a fost definit elementul cel mai important al existenței.

Potrivit unor estimări ale demografilor din perioada dintre cele două războaie mondiale, capitalul uman al oricărei țări constituie circa 75% din bogățiile ei, toate celelalte valori materiale și resurse naturale nedepășind 25% din avuția națională [1]. Un alt mare adevăr afirmat cu vigoare în aceeași perioadă istorică constă în faptul că „statul există pentru populație și prin populație”, că „populația este atât scopul, cât și mijlocul existenței unui stat”, iar „creșterea sau scăderea populației este creșterea sau scăderea statului însuși” și viceversa: „buna stare sau reaua stare a populației este buna stare sau reaua stare a statului” [2].

Deja în perioada postbelică, în fața creșterii complexității fenomenelor și proceselor demografice, precum și a consecințelor social-economice pe care le pot genera, după ample cercetări și debateri controversate ale specialiștilor în domeniu, comunitatea mondială a ajuns la concluzia că „scopul esențial al dezvoltării sociale, economice și culturale – din care fac parte integrantă obiectivele și politicile demografice – este de a îmbunătăți nivelul de trai și calitatea vieții fiecăruia în parte. Populația este bunul cel mai de preț existent în lume” [3]. În Planul Mondial de acțiune în domeniul populației (București, 19-30 august 1974), s-au făcut o serie de recomandări, printre care și aceea ca fiecare stat, în virtutea suveranității sale, să-și formuleze *expressis verbis* o politică demografică. Deși inovațiile pe care le-a adus Conferința Internațională asupra Populației și Dezvoltării (Cairo, 5-13 septembrie 1994) se referă nu numai la problema populației, la prioritățile și acțiunile în domeniul dat, ci și la terminologia acesteia, principalul document al Conferinței – Programul de Acțiune – adoptat prin consens, accentuează aceeași necesitate a formulării și aplicării unei politici demografice eficiente de către toate țările-membre ale ONU.

Concomitent și chiar anterior conștientizării la nivel politic a importanței populației pentru funcționarea eficientă a unui stat, postulatul respectiv a fost argumentat la nivel teoretico-științific, pornindu-se de la considerentul că „nu există nicio știință în care

orizontul să nu trebuiască schimbat mai des, decât știința istoriei” (Nicolae Iorga).

Astfel, pe măsura înlocuirii istoriei evenimentiale cu cercetarea ansamblului experienței umane, în efortul creator de a pătrunde în straturile adânci ale realității istorice, pentru a surprinde regularități, tendințe, procese, legături între unele și altele din elementele realității, s-a simțit tot mai acut nevoia unor cercetări de caracter multi- și interdisciplinar. Chiar în primii ani postbelici istoricii au realizat, grație lucrărilor unor demografi notorii, în ce măsură studiul demografiei era susceptibil de a clarifica analizele referitoare la trecutul recent sau mai îndepărtat. S-a ajuns pe această cale la recunoașterea generală a importanței demografiei în explicarea fenomenului istoric general.

Actualmente, a devenit de domeniul evidenței adevărul că fenomenele diverse și complexe, ce stau la baza vieții sociale, economice, morale etc., nu pot fi cunoscute din punct de vedere științific fără concursul demografiei și statisticii – singurele capabile de a exprima prin intermediul realităților numerice înrâurirea diferiților factori sociali, economici, morali etc. asupra complicatei activități umane în variatele și variabilele ei aspecte. În paralel cu știința istorică, demografia și statistica studiază aceleași fenomene sociale. Istoria însă își propune să le explice din punct de vedere dinamic, în timp ce demografia cercetează colectivitățile umane sub raportul schimbărilor produse în structura populației prin natalitate, mortalitate, nupțialitate, emigrări, imigrări etc., utilizând datele furnizate de statistică. În așa mod, înțeleasă și folosită cu judiciozitate, demografia are calitatea indiscutabilă de a lărgi cunoașterea istoriei; la rândul ei, fără istorie, demografia rămâne de neînțeles.

O încercare de diagnoză a situației demografice a Republicii Moldova după 1991

Proclamându-și la 27 august 1991 independența de stat, iar la 2 martie 1992 devenind membru cu drepturi depline al Organizației Națiunilor Unite și al agențiilor sale specializate, Republica Moldova a obținut nu doar posibilitatea de a beneficia de drepturile și avantajele oferite de apartenența la acest prestigios for mondial, ci și-a asumat, în mod implicit, o serie de angajamente și responsabilități, printre care și aceea a asigurării cetățenilor săi a unui standard decent de viață, a elaborării și promovării unui sistem coerent și eficient de măsuri cu scopul de a influența variabilele demografice în

sensul pe care statul îl consideră dezirabil, pe termen scurt dar mai ales pe termen mediu și lung, în conformitate cu interesele societății, cu respectarea drepturilor fundamentale ale individului și ale cuplului.

Așa cum scopul esențial al dezvoltării sociale și economice constă în ameliorarea nivelului de trai și a calității vieții fiecărui cetățean în parte, lipsa unei strategii eficiente privind „creșterea economică susținută” (fr. *croissance économique soutenue*) produce inevitabil repercusiuni negative asupra principalelor variabile demografice, învederând o gravitate fără precedent a situației demografice prezente a Republicii Moldova.

Dincolo de faptul că procesele și fenomenele demografice ce au caracterizat populația RSS Moldovenești în componența Uniunii Sovietice s-au derulat în condiții istorice total diferite de cele de după proclamarea independenței, datele tabelului 1 ilustrează o creștere numerică incontestabilă a populației RSSM în perioada 1959-1989. Astfel, de la 2 884 477 de locuitori atestați în cadrul primului recensământ postbelic din 15 ianuarie 1959, populația RSS Moldovenești a ajuns la 3 568 873 de locuitori la recensământul din 15-22 ianuarie 1970, depășind cifra de 4 milioane (4 335 360 de locuitori) la ultimul recensământ sovietic din 12-19 ianuarie 1989, pentru a ajunge în anul proclamării suveranității Republicii Moldova la numărul maxim de 4 366,3 mii de locuitori. Chiar dacă stimularea creșterii numerice a populației a urmărit inclusiv un nedisimulat interes politico-propagandistic, la fel de indiscutabil este și faptul că, începând mai ales cu Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 23 noiembrie 1955, care a legalizat avorturile interzise încă din 27 iunie 1936, printr-o hotărâre comună a Comitetului Executiv Central și Sovietului Comisarilor Poporului al URSS, în Uniunea Sovietică a fost promovată o constantă politică pronatalistă.

Cât privește evoluția numerică a populației Republicii Moldova de la proclamarea independenței de stat și până în prezent, analiza procesului în cauză are de surmontat, în primul rând, dificultatea inexistenței unei evidențe statistice a populației la scară națională, situație caracteristică statelor dependente și slab dezvoltate, lipsite de posibilitatea gestionării cu forțe proprii a proceselor social-economice, politice și culturale prin menținerea acestora în stare de fragmentare teritorială.

Dinamica populației Republicii Moldova (1959-2012) [4]

Anii	Populația totală (mii loc.)	Anii	Populația totală (mii loc.)
1959 (rec.)	2 884 477	2000	3 644,1
1970 (rec.)	3 568 873	2001	3 635,1
1979 (rec.)	3 947 386	2002	3 627,8
1989 (rec.)	4 335 360	2003	3 618,3
1990	4 366,3	2004 (rec.) *	3 383 332,0
1991	4 359,1	2005	3 600,4
1992	4 357,0	2006	3 589,9
1993	4 346,0	2007	3 581,1
1994	4 350,0	2008	3 572,7
1995	4 346,0	2009	3 567,5
1996	4 331,9	2010	3 563,7
1997	4 320,0	2011	3 560,4
1998	3 651,0	2012	3 559,5
1999	3 650,0	2013	3 559,5

* Fără populația raioanelor din partea stângă a Nistrului și municipiul Bender

Este de notat că cifra de 4 366,3 mii de locuitori la finele anului 1990, constituind numărul maxim atins de populația RSSM în perioada postbelică, reprezintă totalitatea populației Republicii Moldova de pe ambele maluri ale Nistrului, în hotarele în care a fost proclamată suveranitatea (23 iunie 1990) și independența Republicii Moldova (27 august 1991), așa cum acestea au fost recunoscute în anul admiterii în Organizația Națiunilor Unite (2 martie 1992). Cu toate că separatiștii transnistreni au proclamat la 2 septembrie 1990 la Tiraspol „Republica Sovietică Socialistă Moldovenească Nistreană”, autoritățile Republicii Moldova au continuat să publice datele privind dinamica populației „în ansamblu pe țară”, așa cum precizau de obicei anuarele statistice editate de Biroul Național de Statistică, până în momentul în care recensământul din toamna anului 2004 a demonstrat imposibilitatea aplicării în continuare a metodologiei utilizate până în acel an.

Dincolo de iregularitățile constatate, rezultatele recensământului din 5-12 octombrie 2004 au confirmat, o dată în plus, avertismentele demografilor, sociologilor, specialiștilor în domeniu privind declinul demografic și îmbătrânirea populației Republicii Moldova, procese accentuate mai ales în ultimii 15-20 de ani.

În primul rând, se constată o reducere dramatică a numărului total al populației, fapt ce denotă „reaua stare a statului” și „scăderea statului însuși”. Conform datelor recensământului din 2004, pe teritoriul

dintre Prut și Nistru au fost atestați 3 383 332 de locuitori cu domiciliu stabil, făcându-se abstracție de faptul dacă aceștia, la momentul desfășurării recensământului, erau prezenți sau temporar absenți, plecați peste hotare. Pe de altă parte, conform recensământului separatist, numărul locuitorilor din regiunea secesionistă ar fi fost de 555 347 de persoane. În așa mod, populația totală a Republicii Moldova la recensământul din 2004 ar fi fost de 3 938 679 de persoane, sau în scădere cu 396 681 față de 1989 (4 335 360 de locuitori).

Diferența dintre numărul total al populației în 1989 și cel din 2004 (de 396 681 de persoane) a fost considerată ca fiind populația necuprinsă de recensământ și cea plecată peste hotare, opiniile specialiștilor în acest domeniu variind enorm, afirmându-se chiar că „numărul celor plecați depinde de cel care numără”. Astfel, conform datelor Departamentului Migrațiune, în perioada realizării recensământului din 2004, peste hotarele Republicii Moldova se aflau circa 600 000 de cetățeni sau 36% din populația economic activă, „majoritatea absolută a căror au emigrat ilegal”. Cel puțin 240 000 de cetățeni ai Republicii Moldova lucrau fie „la negru”, fie legal în Federația Rusă, 40 000 – în Cehia, 30 000 – în Portugalia, 20 000-50 000 în Turcia și câte circa 20 000 – în Spania, Franța și Israel. Un studiu realizat în acea perioadă cu sprijinul Fundației Soros arăta că fiecare a treia familie din Republica Moldova avea câte un membru muncind peste hotare, care transfera anual acasă în medie câte 3 mii dolari americani.

Un atare flux de valută străină contribuie esențial la menținerea mai mult sau mai puțin stabilă a cursului monedei naționale a Republicii Moldova. Specialiștii avertizează însă constant asupra pericolului pe care-l comportă acest fenomen demografic pe termen mediu și lung. În opinia autorilor unui recent studiu privind populația Republicii Moldova, atât timp cât între Republica Moldova și țările Uniunii Europene va exista un accentuat decalaj economic, se vor menține inclusiv actualele tendințe migraționiste, practicile imigraționiste dure la care se recurge în prezent nu vor face decât să schimbe migrația legală în una ilegală. Totodată, atât emigrația, cât și imigrația produc modificări profunde în situația demografică a Republicii Moldova, prin reducerea potențialului economic, demografic și social al societății pe termen mediu și lung. O consecință dureroasă a emigrației sunt și pierderile demografice de populație economic activă, diminuarea genofondului demografic, dezintegrarea multor familii prin divorț formal sau neformal, atunci când unul dintre soți emigrează pe termen lung.

Conform unor estimări aparținând Institutului Demografic de la Viena, populația Republicii Moldova scade, în medie, cu câte 8 000 de persoane anual, ceea ce constituie echivalentul aproximativ a șase sate cu un număr mediu de 1 300 de locuitori fiecare. În eventualitatea în care nu se va reuși stoparea acestei tendințe, populația Republicii Moldova riscă să piardă în următorii 10-15 ani, potrivit prognozelor, circa 1/3 din numărul total, iar către anul 2050, se va reduce cu aproximativ un milion de locuitori, așa cum arată aceleași estimări ale Institutului Demografic din Viena [5].

Reducerea numărului populației Republicii Moldova este influențată nu numai de emigrarea masivă a populației apte de muncă. Precum pe bună dreptate consideră demograful și sociologul american Norman B. Ryder, „nu este normă de comportament mai importantă pentru supraviețuirea societății decât o fertilitate adecvată” [6]. Considerat dintr-o atare perspectivă, în paralel cu fenomenul emigrării în masă a populației, o cauză la fel de importantă a declinului demografic o constituie fertilitatea scăzută, provocată de implicarea tot mai largă și mai activă a femeilor în câmpul muncii, dar și de lipsa unei infrastructuri moderne de îngrijire a copiilor. Urmare a acestei situații, o femeie naște în prezent 1,2 copii – rată categoric insuficientă asigurării unui excedent natural pozitiv.

Dacă în anii '90 se înregistrau câte 90 mii de nașteri anual, atunci până în 2012 numărul acestora s-a redus cu circa 60% din total, fixându-se la doar 39 000 de nașteri în ultimul an. În plus, conform datelor relevate în cadrul Conferinței științifico-practice „Satul moldovenesc din perspectiva socio-demografică”, organizată de Centrul de Cercetări Demografice cu prilejul Zilei Mondiale a Populației din 11 iulie 2013, peste 70% din femeile gravide au o patologie, iar fiecare al 3-lea copil se naște bolnav. Precum afirmă acad. Gheorghe Paladi, „cu adevărat alarmant este faptul că 50% din sarcini se pierd din cauza avorturilor, mortalității materne și infantile, astfel încât într-un an în care se înregistrează 40 mii de sarcini, 26 mii se pierd” [7].

Pe de altă parte, Republica Moldova deține una dintre cele mai înalte ponderi ale populației rurale – de 58%, pondere de 2 ori mai mare în raport cu Europa și Asia Centrală și de 5 ori mai mare decât în Uniunea Europeană. Respectiv, în zonele rurale ale Republicii Moldova, toți indicatorii îngrijorători prezintă cote alarmante, solicitând elaborarea de urgență a unor politici prenatale eficiente de susținere a gravidelor și a nou-născuților, de deservire a mamei și de educare a tinerilor.

În plus, se atestă o rată înaltă a mortalității, în special în mijlocul persoanelor apte de muncă, ca urmare a condițiilor precare de trai, stres, acces redus la servicii calitative de sănătate, precum și din cauza accidentelor de muncă și de circulație rutieră.

Respectiva conjunctură demografică – natalitatea scăzută și mortalitatea în creștere – determină un alt fenomen demografic nefast – spectrul îmbătrânirii populației. Aplicat unei comunități umane, conceptul de îmbătrânire demografică a populației desemnează un proces demografic, constând în creșterea proporției populației vârstnice și în scăderea proporției populației tinere. Formularea conceptelor de bază și a instrumentelor de măsurare și analiză a îmbătrânirii demografice a populației, precum și a consecințelor sale social-economice, se datorează experților ONU ca și contribuției unor demografi ca Alfred Sauvy, Jean Bourgeois-Pichat, P. André ș.a. Este de menționat că, potrivit metodologiei ONU, valoarea indicatorului 12,0 și mai mult se consideră drept „îmbătrânire demografică a populației”. În Republica Moldova, procesul de îmbătrânire a populației este mai avansat în mediul rural, unde persoanele în vârstă de peste 60 de ani reprezintă 14,9 % din totalul populației rurale, față de 12,0 % în mediul urban.

Mișcarea naturală a populației Republicii Moldova, 1975-2012 (medii întrunite) [8]

Anii	Născuți-vii		Decedați		Sporul natural	
	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%	Cifre absolute	%
1975	79 169	20,6	35 635	9,3	43 534	11,3
1980	79 580	19,8	40 472	10,1	39 108	9,7
1985	90 453	21,5	46 075	10,9	44 378	10,6
1990	77 085	17,7	42 427	9,7	34 658	8,0
1995	56 411	13,0	52 969	12,2	3 442	0,8
1996	51 865	12,0	49 748	11,5	2 117	0,5
1997	45 583	12,5	42 957	11,8	2 626	0,7
1998	41 332	11,3	39 922	10,9	1 410	0,4
1999	38 501	10,6	41 315	11,3	- 2 814	-0,7
2000	36 939	10,2	41 224	11,3	- 4 285	-1,1
2001	36 448	10,0	40 075	11,0	- 3 627	-1,0
2002	36 705	9,9	41 852	11,6	- 6 147	-1,7
2003	36 471	10,1	43 079	11,9	- 6 608	-1,8
2004	38 272	10,6	41 668	11,6	- 3 396	-1,0
2005	37 695	10,5	44 689	12,4	- 6 994	-1,9
2006	37 587	10,5	43 137	12,0	- 5 550	-1,5
2007	37 973	10,6	43 050	12,0	- 5 077	-1,4
2008	39 018	10,9	41 948	11,8	- 2 930	-0,9
2009	40 803	11,4	42 139	11,8	- 1 336	-0,4
2010	40 474	11,4	43 631	12,3	- 3 157	-0,9
2011	39 175	11,0	39 220	11,0	- 45	-
2012	39 433	11,1	39 558	11,0	- 120	-

Procesul îmbătrânirii demografice este caracteristic nu doar populației Republicii Moldova, ci și tuturor populațiilor din țările dezvoltate. Cu mențiunea obligatorie că, în timp ce în țările dezvoltate îmbătrânirea demografică a populației se produce sub influența scăderii fertilității, mortalității și, deci, creșterii duratei medii de viață (fenomenul așa-zisei îmbătrâniri prin „vârful piramidei”), în Republica Moldova același fenomen este cauzat, mai cu seamă, de emigrarea masivă a populației tinere și scăderea fertilității populației.

Așadar, începând cu anul 1990, Republica Moldova se confruntă cu o criză demografică fără precedent, caracterizată în primul rând prin reducerea drastică a numărului populației totale, care are efecte imprevizibile pe plan economic, social, politic și cultural, manifestată. Dacă în anii '50 ai secolului al XX-lea creșterea nestăvilă a populației în diferite regiuni geografice a întreținut viziunea apocaliptică a suprapopulării Terrei, vehiculându-se idei și expresii ca „bomba populației”, „explozia demografică”, cu soluții de reducere a natalității prin

inițierea unor programe naționale de „planificare a familiei”, de „control al nașterilor”, de „limitare a nașterilor”, ajungându-se inclusiv la măsuri de sterilizare, astăzi, foarte multe țări se confruntă cu un proces invers de stagnare sau chiar de involuție a populației, Republica Moldova ilustrând pregnant această tendință. Succinta trecere în revistă a situației demografice din Republica Moldova după 1990 reclamă cu necesitate elaborarea, în regim de urgență, a unei politici demografice a cărei ținte prioritare să constituie natalitatea, fertilitatea, morbiditatea, mortalitatea și migrația populației, având ca obiectiv rezultativ dinamica populației.

Din nefericire, pericolul depopulării Republicii Moldova continuă a fi conștientizat preponderent sau chiar exclusiv de specialiștii în domeniu și într-o măsură mult mai redusă de societatea civilă și, mai ales, de societatea politică, preocuparea de competență a căreia ar trebui să fie corelarea permanentă a factorului social-economic cu cel demografic, ca soluție la actuala criză globală. Se constată, pe bună dreptate, că „polarizarea și radicalizarea

opțiunilor politice ale electoratului a scos practic din discursul și dezbaterile publice, dar și din atenția muritorului de rând, subiectele care într-o societate normală sunt prioritare: familia, copiii, locul de muncă, afacerile familiale, școala, comunitatea, relațiile interpersonale, prețuri, ecologie, siguranța persoanei, relațiile și activitățile culturale și spirituale ș.a.” [9].

Cât privește dezinteresul pregnant al actualei guvernări față de problemele populației, acesta a fost cel mai bine explicat de oficialul european Dirk Schuebel, constând în faptul că „politicienilor de aici le lipsește o viziune despre viitorul acestei țări, altfel spus, ei nu atrag suficientă atenție viitorului acestei țări” [10].

Cum o politică demografică care ar urmări în mod expres contracararea tendințelor demografice amintite – scăderea numărului populației, scăderea fertilității, nivelul ridicat al mortalității, accelerarea îmbătrânirii demografice a populației, emigrația etc. – presupune cu necesitate alocări financiare considerabile, soluționarea sau, cel puțin, atenuarea respectivelor probleme demografice ar putea fi posibilă într-un cadru mai larg al „dezvoltării durabile” (fr. *developpement durable*) sau al „creșterii economice susținute” (fr. *croissance économique soutenue*). Din nefericire, Republica Moldova nu excelează nici în acest domeniu, deoarece, precum susține același oficial european, „Moldova mai are foarte multe de făcut la capitolul *reformă*” [11], – dovadă clară a faptului că, în cele peste două decenii de existență independentă a Republicii Moldova, reformele economice au fost efectuate preponderent „pentru consum extern”, fără să fi reușit soluționarea problemei fundamentale a tranziției economice – crearea unei puternice clase de mijloc în calitate de principal element stabilizator al societății democratice și cu importante funcții novatoare.

Avatarurile cercetării demografice în Moldova de Est

O eventuală încercare de identificare a locului, rolului și perspectivelor demografiei istorice și contemporane în cadrul disciplinelor academice din Republica Moldova, precum și în calitatea acesteia de obiect de studiu în sistemul învățământului universitar, presupune cu necesitate urmărirea parcursului istoric al acestei științe în Moldova de Est, de la primele încercări de tratare științifică a problemei populației și până în prezent.

În linii mari, pot fi evidențiate patru perioade istorice majore.

1. Perioada țaristă (1897-1917)

Sub aspect cronologic, apariția interesului față de problematica populației Basarabiei s-a datorat efectuării în Rusia țaristă a primului recensământ general al populației din 28 ianuarie 1897 și publicării, în anii 1902-1905, a rezultatelor acestuia, inclusiv pe gubernii [12]. Așa cum în Rusia, în acea perioadă, lua o amploare tot mai mare o viguroasă mișcare intelectuală în favoarea studierii, sub toate aspectele – inclusiv din punct de vedere statistic și demografic – a societății ruse, a fost firesc ca acea mișcare să-și găsească adepți și entuziaști inclusiv în Basarabia.

Astfel, în 1913 apar *Materialele pentru geografia și statistica Basarabiei* ale lui N.K. Moghileanski, directorul Secției statistice a Zemstvei guberniale, conținând date ale recensământului general al populației din 1897, completate cu investigații proprii. Potrivit autorului, „în pofida posesiei de circa un veac a acestui ținut de către ruși, cercetarea influenței lor asupra asimilării altor naționalități a fost ignorată cu desăvârșire, nu s-a întreprins nimic nici în privința evidențierii direcției dezvoltării culturale a moldovenilor, limba cărora este atât de străină dialectelor slave, a necesităților lor spirituale. Mai mult decât atât, modul de viață al moldovenilor basarabeni rămâne și astăzi aproape necunoscut: noi nu dispunem de studii referitoare la tradițiile și obiceiurile lor. La fel de necunoscută este și activitatea de producție a populației” [13]. Animat de aceeași necesitate de studiere statistică a Basarabiei, N.K. Moghileanski va publica, în 1918, rezultatele parțiale ale recensământului agricol din 1916, cu date privind populația rurală, semănăturile și inventarul agricol [14].

O valoroasă contribuție la elaborarea uneia din primele hărți etnografice a Basarabiei aparține lui V.N. Butovici. Importanța lucrării sale constă în faptul că autorul a elaborat-o în baza propriilor investigații statistice din 1907, coroborate cu datele recensământului din 1897 [15]. În paralel cu alte aspecte semnificative prezente în lucrarea menționată, autorul a mai cercetat: numărul populației fiecărui sat, repartizat pe naționalități și religii; limba dominantă în localitățile cu populație mixtă; răspândirea limbii ruse și a celei ucrainene în satele cu populație mixtă etc.

În cadrul aceleiași perioade au fost publicate și importante lucrări ale acad. L.S. Berg [16]. Cu toate că autorul a descris structura și evoluția populației Basarabiei doar până la 1915, lucrările sale conțin micromonografii extrem de valoroase privind minoritățile naționale mai importante din

Basarabia, precum și observații pertinente asupra populației titulare a acesteia.

2. Perioada interbelică (1918-1940, 1941-1944)

Perioada cea mai fertilă în studii demografice și statistice, precum și cea mai importantă din punct de vedere teoretic și metodologic rămâne, până în prezent, cea a anilor 1918-1940 și 1941-1944. În acest segment de timp Basarabia, revenită în spațiul de cultură și civilizație din care fusese smulsă abuziv la 1812, a evoluat din punct de vedere social-politic, demografic, economic și cultural în componența statului național unitar român. A fost, de asemenea, perioada în care a fost realizat primul recensământ general al populației din 29 decembrie 1930, organizat pe baze științifice moderne, cu rezultate înalt apreciate pe plan european și internațional.

Astfel, pentru prima și singura dată, recensământul din 1930 a fost efectuat la scara întregii României, cuprinzând simultan populația din toate provinciile istorice românești [17]. Recensământul din 1930 s-a dovedit a fi o acțiune statistică oficială complexă pentru populație. În cursul acestei operații de amploare s-au înregistrat următoarele caracteristici: numele, situația în familie, domiciliul, sexul, vârsta, locul nașterii, numărul de copii în viață și numărul de copii care au murit (pentru femeile măritate, văduve sau divorțate), cetățenia, știința de carte, profesia [18]. Pentru prima dată în istoria statisticii demografice românești au fost înregistrate trei caracteristici extrem de importante ale populației și anume: neamul (naționalitatea), religia și limba maternă. Toate acele date au fost publicate pe sate, plase, orașe, județe și provincii. De asemenea, pentru prima dată rezultatele înregistrării au fost prelucrate cu echipamente mecanografice (mașini de perforat, mașini de sortat Hollerith și mașini de tabulat), procurate cu ajutorul Fundației Rockefeller și trecute, ulterior, la Institutul Central de Statistică [19].

În cadrul aceleiași perioade, ca rezultat al discuțiilor purtate între Ministerul Sănătății din România și Fundația Rockefeller, care se ocupa de problema combaterii mortalității populației, a fost creat Oficiul Demografic. Acesta din urmă, începând cu 1931 și până la finele perioadei interbelice, a publicat anual cele mai diverse și variate informații privind mișcarea populației pe provincii istorice (revistele „Buletinul demografic al României” și „Mișcarea populației României”). Referindu-se la calitatea informației cu privire la mișcarea populației, dr. Sabin Manuilă menționa că numitele reviste „arată lună de lună punctele vulnerabile ale stării

noastre demografice. (...) Nicăieri nu se publică mai detaliat decât la noi datele privitoare la mortalitatea generală, la mortalitatea infantilă și la mortinatalitate. Și scopul acestor publicații este exclusiv cu rost sanitar” [20]. În așa mod, efectuarea recensământului general al populației României, precum și organizarea Oficiului Demografic, au devenit pentru România interbelică „cei doi pilăstri pe care se reazemă întreaga noastră cunoaștere privitoare la capitalul uman al țării” [21].

Pe parcursul anilor '30 au continuat, de asemenea, să apară cu regularitate Anuarul statistic al României însoțit de Breviarul statistic al României, cu date ce aveau la bază rezultatele recensământului populației din 1930, precum și Buletinul statistic al României (apărea lunar din 1914), care a publicat diverse studii cu caracter statistic, tabele rezumative statistice din diverse domenii de activitate etc. În așa mod, procedând la o analiză critică a surselor de documentare în domeniul demografic, dr. Sabin Manuilă avea să remarce la finele perioadei interbelice cu justificat temei că, la compartimentul în cauză, „avem astăzi informații foarte detaliate și exacte, neegalate de niciun alt domeniu de cunoaștere, în care se operează cu metoda statistică” [22].

Grație progreselor generale ale demografiei și statisticii interbelice românești, s-a putut constata și în Basarabia un început promițător de studiere a realităților statistice și proceselor demografice la diferite etape istorice. Importante studii în acest sens au publicat Petre Cazacu și Pavel Gore, Ion G. Pelivan, George Murgoci, L.T. Boga, Ion Nistor, T. Vicol, N. Smadu, Ștefan Ciobanu ș.a.

3. Perioada sovietică (1940-1941, 1944-1991)

Anul 1940 a marcat o ruptură brutală și radicală cu întreg trecutul istoric al spațiului dintre Prut și Nistru, încercându-se inclusiv edificarea unei noi științe demografice pe un teren absolut viran, curățat de orice „rămășițe burgheze și românești” și întemeiată pe o inexistentă și inventată „învățătură marxist-leninistă despre populație”. Așa cum majoritatea absolută a demografilor, sociologilor și statisticienilor din perioada interbelică a fost catalogată drept „naționalistă” și „burgheză”, „noua” știință demografică din RSS Moldovenească a fost, practic, văduvită de orice moștenire teoretică, ceea ce a permis unor demografi să susțină, fără temei, cum că „începutul elaborării cu adevărat științifice a problemelor dezvoltării demografice și etnice a populației Moldovei a fost pus abia în anii Puterii Sovietice” [23].

Urmare a proscrierii majorității autorilor din perioada interbelică, demografia sovietică moldo-

venească a fost reprezentată, mai ales în anii stalinismului (1940-1941, 1944-1953), de demografi „împrumutați” din capitala imperiului sovietic, iar literatura produsă de aceștia a fost aproape exclusiv de limba rusă. Astfel se prezintă primele descrieri demografice ale populației RSSM, elaborate de autori precum V.V. Pokșișevski [24], A.L. Odud [25], T.K. Zaharova [26], H.N. Stavrov [27] ș.a., – toate fiind categoric inferioare elaborărilor interbelice de demografie.

Un început timid de redresare a situației deplorabile în care se afla nu numai „demografia sovietică moldovenească”, ci și statistica și demografia pe ansamblul întregii Uniuni Sovietice, se atestă în anii „slăvitului deceniu” (1953-1964), când este realizat și primul recensământ unional postbelic al populației URSS [28]. Prea curând însă locul „voluntarismului și subiectivismului” lui Nikita S. Hrușciiov a fost luat de „stabilitatea conducerii colective” a lui Leonid I. Brejnev (1964-1982), care a readus știința demografică la umilitorul statut de servitoare a ideologiei oficiale a partidului comunist [29]. Chiar dacă în perioada brejnevistă în URSS au fost efectuate trei recensăminte unionale ale populației (1970, 1979 și 1989), acestea nu au reușit să egaleze prin calitate nici recensământul interbelic din 1930 și nici măcar recensământul din 1959.

Este adevărat că, inclusiv în cadrul respectivei perioade, în pofida presiunilor ideologiei de clasă dominante și a cenzurii drastice exercitate de partidul comunist, o parte din istoricii de profesie, precum și unii geografi și economiști, au reușit o abordare echilibrată și obiectivistă a anumitor procese demografice din Moldova de Est la anumite etape istorice ale evoluției acesteia. În linii mari, cu cât perioadele istorice tratate s-au aflat la o distanță mai îndepărtată de „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie”, cu atât s-a reușit o interpretare mai obiectivă a respectivelor procese demografice. Din acest punct de vedere, mai avantajați au fost istoricii medievști, care s-au aplecat mai ales asupra tendințelor creșterii demografice în Moldova medievală, precum și au utilizat pe larg materialele recensămintelor populației din Principate din anii 1772-1773, 1774 și 1803 [30].

Până și procesele demografice din anii 1812-1917 – colonizarea Basarabiei, natalitatea, mortalitatea și creșterea demografică a populației pe cale naturală și mecanică – au putut fi tratate cu suficientă competență și relativă obiectivitate [31], pornindu-se de la teza extrem de îndrăzneată a istoricilor Ia.S. Grosul și I.G. Budac, potrivit căreia „țarismul a lipsit Basarabia de posibilitatea dezvoltării economice și politice independente” [32].

Cât privește procesele demografice din cadrul RSS Moldovenești, studierea acestora a fost, practic, în întregime dominată și controlată de partidul comunist prin multiplele sale instrumente aflate la dispoziție, reușindu-se doar anumite rezultate parțiale și relative în cadrul fostei Secții de Geografie și Institutului de Economie ale AȘM [33]. Spre deosebire de colegii lor economiști și geografi, istoricii proceselor demografice din cadrul perioadei sovietice au fost preocupați aproape exclusiv de „argumentarea demografică” a premiselor „revoluției socialiste” în Basarabia, urmărind procesul de urbanizare și de creștere numerică a „clasei muncitoare”, – prin prisma spuselor lui V.I. Lenin cum că „orașul conduce inevitabil satul după sine, iar satul merge inevitabil după oraș” [34], – precum și de critica concepțiilor „burgheze și naționaliste” privind identitatea etnică și lingvistică a populației dintre Prut și Nistru [35]. Marele paradox și, totodată, ironia istoriei constă în faptul că inconsistența științifică a preocupărilor de acest gen a fost recunoscută de însuși criticii acelor teorii [36].

La o privire de ansamblu și exceptând scurtele perioade de relativă relaxare politico-ideologică din 1956 și 1965, demografia istorică din fosta RSSM a fost privată, practic, pe parcursul întregii perioade sovietice, de libertatea inerentă evoluției oricărei discipline socio-umane. Urmând o cale sinuoasă și extrem de dificilă, evoluând în condițiile unei duble cenzuri interne și externe [37], lipsindu-i accesul la sursele primare de documentare, precum și indispensabila cooperare pe plan european și internațional, „demografia sovietică moldovenească” nu a fost mai mult decât o parte integrantă a „frontului ideologic de confruntare între sistemul capitalist și cel socialist” [38].

4. Perioada independenței (1991-prezent)

Perestroika gorbaciiovistă inițiată la mijlocul anilor '80 ai secolului al XX-lea a avut meritul incontestabil de a fi atras atenția opiniei publice inclusiv asupra importanței problemei populației, în întreaga ei complexitate. În cadrul acelei perioade extrem de agitate, au fost puse în discuție, pentru prima dată de la 1940, aspectele esențiale ale destinului populației dintre Prut și Nistru, în special, cele legate de migrația populației, de modificările structurii etnice a populației Basarabiei în perioada postbelică, de politica industrializării și urbanizării forțate, de situația familiei, de starea ecologică din republică etc. Manifestarea pregnantă a neglijării, până la acea etapă, a importanței studiilor de demografie istorică și contemporană a fost „descoperirea” utilizării inadecvate, în chiar lucrările

statistice editate de Departamentul de Stat pentru Statistică, a unor noțiuni și termeni consacrați din domeniul demografiei.

În culegerea de date statistice privind totalurile recensământului populației din 1989, puteau fi atestate, bunăoară, noțiuni precum „populație evidentă” și „populație existentă”, în timp ce în cercetările demografice se utilizează noțiunea consacrată de „populație prezentă” sau „populație de facto” (rus. «наличное население» sau «фактическое население»). În aceeași culegere, noțiunea de „populație permanentă” era utilizată în locul celei de „populație stabilă” (rezidentă, legală, de jure; rus. «постоянное население», «юридическое население»). De asemenea, noțiunea de „populație în ansamblu” era utilizată pentru desemnarea populației totale; noțiunile la fel de consacrate de „populație urbană” și „populație rurală” erau înlocuite cu altele, mai rar utilizate și chiar vetuste precum „populația orășenească” și „populația sătească” [39].

Indiscutabil, confuziile în utilizarea unor noțiuni și termeni consacrați în știința demografică ilustreau pregnant „nivelul de dezvoltare” atins de demografia moldovenească în anii puterii sovietice.

Din nefericire, critica severă la care a fost supusă demografia sovietică moldovenească la finele anilor '80 și începutul anilor '90 ai secolului trecut, nu a condus, așa cum era logic și firesc de așteptat, la apariția unor studii aprofundate de demografie istorică și contemporană, în care problemele populației Moldovei de Est să fi fost tratate în întreaga lor complexitate. Dacă au fost înregistrate anumite progrese și rezultate pozitive în cercetarea unor aspecte și procese demografice, acest lucru se datorează aproape în exclusivitate eforturilor individuale ale unor istorici pasionați de magia științei demografice, precum și de exemplul personal al unor demografi notorii, cum au fost dr. Sabin Manuilă, acad. Vladimir Trebici, acad. Ștefan Ștefănescu, sau istorici precum prof. univ. dr. Dumitru Șandru. Studii importante în acest sens au fost publicate de istoricii: membrul corespondent al AȘM, prof. univ., dr. hab. Demir Dragnev [40]; dr. hab. Ion Chirtoagă [41]; dr., conf. univ. Valentin Constantinov [42]; cercetătorul Tudor Ciobanu [43]; dr. conf. univ. Constantin Ungureanu [44]; dr., conf. Dinu Poștarencu [45] ș.a.

În pofida unor realizări individuale și parțiale ale istoricilor în domeniul cercetării demografice, inclusiv prin participarea acestora la prestigioase conferințe și simpozioane internaționale de demografie, în prezent, progresul demografiei ca știință și obiect de studiu academic poate fi asigurat doar prin efortul conjugat al cercetătorilor și instituționaliza-

rea preocupărilor acestora. Altfel spus, prin crearea, în cadrul Institutului de Istorie al AȘM, a unui Centru specializat de demografie istorică și contemporană, având ca obiect de studiu prioritar populația Moldovei de Est de-a lungul epocii medievale, moderne și celei contemporane.

Centrul de Studii Demografice ca soluție a problemei populației în Republica Moldova

Odată constituit și recunoscut în calitate de unitate de cercetare academică, Centrul de Studii Demografice urmează să efectueze o serie de activități indispensabile și extrem de importante.

I. Cu referire la aria preocupărilor, numeroși istorici și demografi [46] sunt de acord să facă următoarea distincție în cadrul cercetărilor demografice: *paleodemografia*, *demografia istorică*, *demografia contemporană* și *istoria populației*. Așa cum *paleodemografia* se ocupă de studiul populațiilor din trecut, pentru care nu există surse scrise, preocupările Centrului de Studii Demografice se vor axa preponderent sau chiar exclusiv pe problemele de demografie istorică, demografie contemporană și de istorie a populației.

Astfel, pornind de la definiția curentă, potrivit căreia *demografia istorică* constituie studiul populațiilor, pentru care nu dispunem de date statistice în forma lor modernă (statistici privind mișcarea naturală și migratorie a populației, recensăminte moderne) [47], o direcție importantă a Centrului de Studii Demografice o va constitui investigarea evoluției populației din Principatul Moldovei începând cu primele recensăminte ale populației din 1772-1773, 1774 și 1803 și până la primul recensământ al populației Imperiului țarist din 28 ianuarie 1897. În cadrul respectivei perioade istorice, anul 1812 constituie, indiscutabil, piatra de hotar între două etape distincte.

Începând cu 28 ianuarie 1897 – data realizării primului recensământ general al populației Basarabiei pe baze moderne – putem vorbi de inaugurarea *demografiei contemporane*, demografie care acoperă perioada așa-zisă statistică, altfel spus, demografia pe baza recensămintelor populației și actelor de stare civilă (căsătorii, nașteri și decese), la care se adaugă migrațiile. În Moldova de Est, demografia contemporană cuprinde patru etape majore: demografia Basarabiei țariste (1897-1917), demografia Basarabiei românești și a RASS Moldovenești (1918-1940, 1941-1944), demografia Moldovei sovietice (1940-1941, 1944-1991) și demografia Republicii Moldova (1991-prezent).

În fine, nu însă și în ultimul rând, o preocupare la fel de importantă a Centrului de Studii Demografice

urmează să devină *istoria populației*, cu exemplul clasic oferit în 1923 de profesorul René Gonnard de la Facultatea de Drept a Universității din Lyon [48]. Conform opiniei specialiștilor, pentru istoria populației ca subdomeniu al demografiei, esențial este conceptul de „populație – dezvoltare socială și economică”, relație înțeleasă în dublu sens: a) populația ca factor al schimbărilor sociale, politice, economice, culturale, psihologice și b) societatea, economia ca factori care influențează evoluția populației, respectiv, fenomenele demografice (natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea, migrațiile), structurile demo-sociale și economice ale populației, repartiția populației în teritoriu etc. Datorită acestui raport ambivalent, în cadrul istoriei populației se elaborează: *istoria demografică a populației* (tributară demografiei pentru metodologie și demografiei istorice pentru date reconstituite privind numărul populației, nașteri, căsătorii și decese); *istoria socială a populației* (colaborarea dintre istorie, sociologie și științele politice); *istoria economică a populației* (istorie și economie politică); *istoria mentalităților populației* (istorie și psihologie socială) etc.

II. Încă în 1933, cunoscutul publicist și bibliograf Alexandru David și-a propus să alcătuiască o Bibliografie a Basarabiei, „în care să fie înregistrate cronologic toate studiile ce s-au scris despre Basarabia”, constatând și enorma dificultate a unei atare întreprinderi, deoarece „cele ce s-au scris despre Basarabia, sunt împrăștiate prin diferite publicațiuni române și străine, așa încât cercetătorului problemelor basarabene i-ar trebui o viață întreagă numai ca să facă cunoștință cu bibliografia chestiunii” [49]. Parafrazând spusele lui Al. David, pentru cunoașterea demografică a Moldovei de Est este de o stringentă necesitate elaborarea unei biobibliografii demografice complete a acesteia.

III. „Înainte de toate, precizează-ți termenii”, – astfel recomandă un precept retoric, aplicabil în integralitatea sa realităților din Republica Moldova. În vederea evitării utilizării inadecvate sau incorecte a noțiunilor de bază ale demografiei istorice și celei contemporane, se impune elaborarea unui dicționar de demografie, iar în perspectivă a unui manual și unei enciclopedii, după modelul dicționarului demografic multilingv editat sub auspiciile Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației [50]. În procesul elaborării unui / unei astfel de dicționar / manual / enciclopedii, vor putea servi inclusiv dicționarele și manualele elaborate în cadrul școlii franceze de demografie, cu bogate tradiții în domeniu [51], dar și, în egală măsură, dicționarul sovietic din 1985 [52].

IV. Concomitent cu inventarierea studiilor de demografie efectuate până în prezent, cu evaluarea perioadelor și domeniilor reprezentate, se cere, de asemenea, inventarierea tuturor surselor statistice și extrastatistice privind populația Moldovei de Est și a fenomenelor demografice (catagrafii, catastife, recensăminte, actele de stare civilă, registre parohiale etc.). Se va ajunge, în atare mod, la întocmirea unei baze generale de date statistice și demografice, ca punct de pornire spre elaborarea unei istorii demografice a populației din Moldova de Est.

V. De o importanță esențială este și elaborarea unui plan de perspectivă de cercetări demografice, care să țină seama de necesitățile urgente de acoperire a unor grave *pete albe* și *găuri negre* ale istoriei demografice a acestui spațiu. Bunăoară, până în prezent nu se cunosc, nici măcar la modul general, evoluțiile demografice din RSS Moldovenească în perioada dintre iunie 1940 și ianuarie 1959, știindu-se doar că în momentul ocupației sovietice, populația Basarabiei era de 3 191 016 locuitori, în timp ce primul recensământ postbelic sovietic din 15 ianuarie 1959 a constatat o populație totală a RSS Moldovenești de doar 2 884 477 de locuitori. Așadar, timp de două decenii, populația RSSM nu numai că a stagnat din punct de vedere numeric, ci și a suportat o drastică involuție. Se știe doar că anii de secetă și de foamete au redus populația RSSM cu circa 250 000 – 300 000 de locuitori. Cât privește principalele fenomene și procese demografice din cadrul perioadei respective, acestea își mai așteaptă încă cercetătorii entuziaști.

VI. Structura organizatorică a preconizatului Centru de Studii Demografice ar putea consta din trei subdiviziuni (*demografie istorică*, *demografie contemporană* și *istorie a populației*), iar colaboratorii acestuia vor fi recrutați preponderent din rândul cercetătorilor Institutului de Istorie al AȘM cu preocupări în domeniul demografiei. Pentru realizarea unor proiecte de amploare, vor putea fi coopțați specialiști din alte instituții academice și universitare: Sectorul de Demografie al Institutului de Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM (dr. hab. Olga Gagauz), Secția Statistică Socială a Institutului Național de Cercetări Economice al AȘM (dr. Galina Savelieva), Școala de Management în Sănătate Publică din cadrul Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” (dr. hab., prof. univ. Oleg Lozan), iar cooperarea cu Centrul de Demografie „Vladimir Trebici” al Academiei Române (prof. univ., dr. Vasile Ghețău) și cu Centrul de Studii asupra Populației al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (prof. univ., dr. Ioan

Bolovan) este vitală pentru statornicirea și consolidarea Centrului de Studii Demografice din cadrul Institutului de Istorie al AȘM.

VII. Dincolo de utilitatea științifică incontestabilă a funcționării unui Centru de Studii Demografice în cadrul Institutului de Istorie al AȘM, acesta urmează să-și probeze necesitatea sa practică și aplicativă, contribuind efectiv la înțelegerea corectă, de către forurile de decizie politică, a situației demografice din Republica Moldova, a importanței elaborării și implementării unei politici demografice de natură să-i asigure evoluția social-economică, politică și culturală în actuala conjunctură externă extrem de complicată, astfel încât celebrul dicton al lui Jean Bodin – *Il n'est force et richesses que d'hommes*, – să devină motto-ul zilnic al oricărei guvernări, indiferent de culoarea politică și/sau orientarea geopolitică.

Bibliografie

1. Arhivele Naționale. București, fond Dr. Sabin Manuilă, XII.257/1938, fila 1.
2. Dedulescu P. Noțiuni de statistică generală și demografică. Cu o prefață de Dr. I. Teodorescu. Oradea Mare: Tipografia și librăria românească, 1923. p.115-116.
3. Trebici V. Demografia. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. p. 5.
4. «Десять лет переходного периода». Региональный мониторинговый доклад. № 8. Флоренция (Исследовательский центр ЮНИСЕФ Инноченти), Florence: Tipografia Giuntina, Italy, 2001, p. 126; Raportul național al dezvoltării umane „Republica Moldova 2003: Guvernare responsabilă pentru dezvoltare umană”, PNUD Republica Moldova, Chișinău, 2003, p. 95; Moldova în cifre. Breviar statistic 2012. Colegiul de redacție: Lucia Spoială (preș.), Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, Chișinău, 2012, p. 8.
5. „Flux”, nr. 36 (721), 2 octombrie 2009.
6. Cf. Trebici V., Demografia. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979. p. 226.
7. www.timpul.md/articol/in-200-de-ani-riscam-sa-disparem-ca-popor-45699.html
8. Anuarul statistic al Republicii Moldova (2008), Biroul Național de Statistică, Chișinău, 2008, p. 48, 50; Anuarul statistic al Republicii Moldova, 2011 / Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, Chișinău, 2011, p. 44, 46.
9. Praporșic S. Moldovenii și sănătatea mintală. „Flux”, nr. 37 (722), 9 octombrie 2009.
10. Schuebel D.: „Dacă politicienii nu dau un exemplu bun, cum poți să te aștepți de la oamenii obișnuiți să facă altceva!?”, www.eco.md/index.php?option=com_content&view=article&id=6359
11. Ibidem.
12. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Под ред. Н.А. Тройницкого. III. Бессарабская губерния. Москва: Издание ЦСК МВД, 1905. 254 с.
13. Могилянский Н.К. Материалы для географии и статистики Бессарабии. Кишинев: Типография Бессарабского губернского правления, 1913. с. 81.
14. Могилянский Н.К. Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916 г. Кишинев: Типография т/д «К. Шехтер и С-ья», 1918.
15. Бутович В. Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. Киев: Скоропечатная Х.Ю. Бурштейна, 1916.
16. Берг Л.С. Бессарабия. Страна-люди-хозяйство. Москва: Б.и., 1918; Берг Л.С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность (С 10-верстной этнографической картой). Петроград: Государственная Академическая Типография, 1923.
17. Enciu N. Recensământul populației din 29 decembrie 1930. În: Destin românesc, 2004, An. XI, nr. 3-4 (43-44), pp. 98-115.
18. Arhivele Naționale. București, fond Dr. Sabin Manuilă, XII/36/1930, fila 10.
19. Trebici V. Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii științifice în România. În: Sabin Manuilă, Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX. Coord.: Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română. Cluj-Napoca, 1995, p. 18.
20. Buletinul statistic al României. An. XXXVII, nr. 1-4, 1938, p. 28.
21. Arhivele Naționale. București, fond Dr. Sabin Manuilă, X/167/1940, fila 10.
22. Ibidem, fila 11.
23. Зеленчук В.С. Население Молдавии (Демографические процессы и этнический состав). Кишинев: Штиинца, 1973, с. 4.
24. Покшишевский В.В. Население // Молдавская ССР. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1947, с. 55-67.
25. Одуд А.Л. Молдавская ССР. Москва: Государственное издательство географической литературы, 1955. 224 с.
26. Захарова Т.К. Молдавская ССР. Краткие сведения о природе, населении и хозяйстве. Москва: Государственное издательство географической литературы, 1959. 72 с.
27. Ставраков Х.Н. Молдавская ССР. Москва: Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1960. 40 с.
28. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Молдавская ССР / ЦСУ при Совете Министров СССР. Москва: Госстатиздат, 1962. 104 с.
29. Денисенко М.Б. Особенности изучения демографических процессов в СССР // Народонаселение. Современное состояние научного знания. Под ред. Д.И. Валентея, А.С. Первушина. Москва: Изд-во МГУ, 1991, с. 134-150.
30. Котенко И.А., Мохов Н.А., Советов П.В. О тенденции роста народонаселения Молдавии в эпоху феодализма // Ученые записки Института исто-

рии, языка и литературы МФ АН СССР. 1957. Т. 6, с. 49-66; Дмитриев П. Г. Народонаселение Молдавии. Кишинев, 1973; Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. Кишинев, 1979; Бырня П.П. Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв. Кишинев, 1969 ș.a.

31. Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.). Под ред. В.С. Зеленчука. Кишинев: Штиинца, 1974. 158 с.; Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы). Кишинев: Штиинца, 1979. 287 с.

32. Гросул Я.С., Будах И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861). Кишинев, 1967, с. 35.

33. Загородная Е.М. Демографические процессы в Молдавской ССР / Институт экономики АН МССР. Кишинев: Штиинца, 1971. 40 с.; Чембровский В.В., Загородная Е.М. Молдавская Советская Социалистическая Республика // Население союзных республик. Сб. статей. Ред. кол.: Т.В. Рябушкин (отв. ред.) и др. Москва: Статистика, 1977, с. 190-206; Население и трудовые ресурсы Молдавской ССР. Под ред. акад. АН МССР Н.П. Фролова / Институт экономики АН МССР. Кишинев: Штиинца, 1979. 256 с.; Загородная Е.М. Урбанизация Молдавской ССР (региональные особенности, экономические проблемы). Кишинев: Штиинца, 1980. 132 с.; Бакурский С.В. Социально-экономические проблемы демографического развития Молдавской ССР / Институт экономики АН МССР. Кишинев: Штиинца, 1984. 88 с.

34. Кустрябова С.Ф. Динамика численности населения городов Бессарабии в годы боярско-румынской оккупации (1918-1940 гг.) // Известия АН МССР, Серия обществ. наук, 1970, № 3, с. 84-92; Жуков В.И. Города Бессарабии (1861-1900). Кишинев: Штиинца, 1975; Кустрябова С.Ф., Положение трудящихся и демографические процессы в городах Бессарабии (1918-1940), Кишинев: Штиинца, 1977, 247 с.; Бабилунга Н.В., Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма // Известия АН МССР, Серия обществ. наук, 1979, № 3, с. 24-33; Бабилунга Н.В. Динамика городского населения Бессарабии в эпоху империализма (1897-1914 гг.) // Известия АН МССР, Серия обществ. наук, 1981, № 2, с. 53-61; Кустрябова С.В. Города Бессарабии. 1918-1940 (Социально-экономический аспект и народонаселение). Отв. ред. акад. АН МССР А.М. Лазарев. Кишинев: Штиинца, 1986. 256 с.

35. Зеленчук В.С., Зайдман С.Е. Истина и вымыслы об этническом развитии населения Молдавии // Факты и домыслы. Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе. Кишинев: Штиинца, 1973, с. 201-210.

36. Zelenciuc V. Populația dintre Prut și Nistru. Probleme de identitate etnică. În: Revista de etnografie și folclor (București), Tom 38, nr. 1-2, 1993, p. 41-55.

37. Денисенко М.Б. Особенности изучения демографических процессов в СССР // Народонаселение. Современное состояние научного знания. Под ред. Д.И. Валентя, А.С. Первушина. Москва: Изд-во МГУ, 1991, с. 134-150.

38. Коростелев Г.М., Краев В.С. Буржуазные концепции народонаселения: Критический анализ. În: Финансы и статистика. Москва, 1981, с. 3.

39. Тоталуриле реченсэмынтулуй унионал ал популацийей дин РСС Молдова дин анул 1989. Кулежере де дате статистиче. Волумул I. Кишинэу: Комитетулу де Стат пентру статистикэ ал РСС Молдова, 1990. 213 п.

40. Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii. In honorem Demir Dragnev. Chișinău: Civitas, 2006. 464 p.

41. Chirtoagă I., Populația din sud-estul interfluviului Nistru-Prut sub dominația otomană (1484-1595). În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 4, 1992, p. 12-21; Idem, Contribuții la opera științifică a lui Pavel Dimitriev (Dimitriu). În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 3, 1996, p. 21-37; Chirtoagă I., Chirtoagă V. O nouă sursă pentru studierea evoluției procesului demografic în sudul Basarabiei. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 3-4, 1998, pp. 96-99.

42. Constantinov V. Față în față cu străinul. Imaginea celuilalt. Țările Române la începutul secolului al XVII-lea. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 2, 2007, p. 43-62; Idem, Opțiuni politice, sociale și culturale în Țara Moldovei la începutul secolului al XVII-lea. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1, 2010, p. 20-36; Idem, Țara Moldovei în timpul domniei lui Constantin Cantemir. Documente interne (1685-1693). În: Akademos, nr. 4, 2010, p. 157-159; Idem, Relațiile social-economice, politice și culturale dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania la mijlocul secolului al XVI-lea. În: Destin românesc, an. VII, nr. 1, 2012, pp. 20-29; Idem, Metodologia investigațiilor demografice pentru începutul Evului Mediu românesc. Seminar științific internațional: Demografie și patrimoniu cultural: paradigme istorico-identitare. Chișinău, 18 octombrie 2012 ș.a.

43. Ciobanu T. Impactul pandemiei de holeră din anii '30 ai secolului al XIX-lea asupra Basarabiei. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1, 2005, pp. 35-45; Idem, Considerațiuni asupra căsătoriilor mixte în spațiul carpato-nistean la începutul secolului al XIX-lea. În: Corneliu Pădurean (coord.). Confesiune și căsătorie în spațiul românesc. Sec. XVII-XXI. Studii de demografie istorică. Arad: Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2006, pp. 29-41; Idem, Situația demografică a ținutului Orhei-Lăpușna la începutul anilor '30 ai secolului al XIX-lea. În: In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii. Chișinău: Civitas, 2006. pp. 139-150; Idem, Contribuții la evoluția structurii demografice în ținutul Orhei Lăpușna la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea (în baza recensămintelor din anii 1772-1773, 1774 și 1803). În: Anuarul Institutului de Cercetări interetnice. Vol. VII, Chișinău, 2006, pp. 74-78; Ciobanu T., Cechina T. Documente cu privire la așe-

zarea sârbilor în Basarabia în prima treime a secolului al XIX-lea. În: In honorem Gheorghe Gonța. Țara Moldovei în contextul civilizației europene. Chișinău: Editura Cartdidact, 2008, pp. 139-150 ș.a.

44. Ungureanu C., Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918. Aspecte etnodemografice și confesionale. Chișinău: Civitas, 2003. 304 p.; Idem, Populația Transnistriei (1926-1989). În: Destin românesc (Chișinău-București), An. X, nr. 3-4, 2003, pp. 114-142; Idem, Populația RASS Moldovenești (1924-1940). În: Caiete de Istorie. An. IV, nr. 1 (12). Chișinău, 2004, pp. 6-12; Idem, Populația din sudul Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În: Caiete de Istorie (Chișinău), nr. 3 (15), 2006, p. 16-23; Idem, Populația raioanelor de est ale Republicii Moldova în 1989 și 2004 (evoluție numerică). În: Destin românesc, Serie nouă, An. VII (XIX), nr. 1, 2012, p. 114-136; Idem, Populația raioanelor de est ale Republicii Moldova în 1989 și 2004 (evoluție etnică). În: Destin românesc, Serie nouă, An. VII (XIX), nr. 3, 2012, pp. 131-144 ș.a.

45. Poștarencu D. Numărul populației Basarabiei la 1812. În: Destin românesc, nr. 2, 2006, pp. 25-37; Idem, Dinamica populației Basarabiei în perioada țaristă, în Anuarul Institutului de Istorie, Stat și Drept. Materialele sesiunii științifice anuale, 16 decembrie 2011. Coord.: dr. conf. univ. Gh. Cojocaru. Chișinău: Elan Poligraf, 2012,

pp. 116-135; Idem, Populația urbană a Basarabiei în perioada 1850-1918 (Teză de doctor în istorie, 2012) ș.a.

46. Trebici V. Demografie și istorie: spre o nouă sinteză?. În: Revista de Istorie (București), Tom 37, nr. 5, mai 1984, pp. 417-421.

47. Pressat R. Dictionnaire de démographie, Presses Universitaires de France. Paris, 1979, pp. 41-42.

48. Gonnard R. Histoire des doctrines de la population. Nouvelle Librairie Nationale, Paris, 1923, 352 p.

49. David Al. Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace. Chișinău: Tipografia Eparhială Cartea Românească, 1933 (Cuvânt înainte).

50. Dictionnaire démographique multilingue, préparé par la Commission du dictionnaire démographique de l'Union internationale pour l'étude scientifique de la population. Volume français. New York, 1958, 105 p.

51. Pressat R. L'analyse démographique: méthodes, résultats, applications. Préface d'Alfred Sauvy, P.U.F., Paris, 1961, 402 p.; Henry L. Manuel de démographie historique. 2-e édition. Librairie Droz, Genève-Paris, 1970, 146 p.; Sauvy A., Brown E., Lefebvre A. Eléments de démographie, P.U.F., Paris, 1976, 391 p.; Pressat R. Dictionnaire de démographie. P.U.F., Paris, 1979, 295 p. ș.a.

52. Демографический энциклопедический словарь. Гл. ред. Д.И. Валентей. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 608 с.

Petru Jireghea. *Mitropolie*, u/p, 975×800 mm, 1999. Din colecțiile Complexului Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău, România